

Divanü Lugati't-Türk'teki Atasözleri Üzerine

PROF. DR. MEHMET ÖLMEZ

*S*ürk atasözlerine rastladığımız en eski kaynak, en eski Türkçe yazılı kaynak olan *Orbon Yazıtları*'dır. Yazıtlarda karşımıza çıkan atasözleri son olarak T. Tekin'ce ele alınmıştır.¹ Yazıtlardan sonraki kaynaklarda, Uygurca metinlerde de karşımıza Türk atasözleri çıkar. Bu konuda yapılan çalışmalar toplu olarak O. F. Sertkaya'nın yazısında değerlendirilmiştir.²

Eski Uygurcada görülen atasözlerine J. R. Hamilton 1986'da yayımladığı çalışmasında yeni örnekler ekler:

Kurug tagda kaplan bolmaz / kudug suvında balık bolmaz “Kuru (ağaçsız) dağda kaplan olmaz / kuyu suyunda balık olmaz” (J. R. Hamilton, s. 94, 10-11. satırlar).

kêñ ton opramaz / kêñşlig bilig artamaz “bol elbise eskimez, deneyime/istişareye dayanan bilgi bozulmaz” (J. R. Hamilton, s. 94, 11-12. satırlar).

altun sarıgınta koru êşiç karası yeg “altın sarısından tencere karası daha iyidir (komşunun kazından kendi tavuğun evladır)” (J. R. Hamilton, s. 94, 12-13. satırlar).

yürüñ kümüşde körü ayak tolusı yeg “dolu bir kadeh beyaz gümüşten daha iyidir” (J. R. Hamilton, s. 94, 13-14. satırlar)

keyik neçe yol bilse avçı ança al bilir “yaban hayvanları ne kadar yol bilirse avcı da o kadar hile bilir” (J. R. Hamilton, s. 94, 15-16. satırlar)

bilge neçe karısa bilig savı yañılmaz “bilge ne kadar yaşlansa da bilgiye

¹ Talat Tekin, *Orbon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, İstanbul 2003, s. 20-21.

² Osman F. Sertkaya, “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, *Şükriî Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1983, 275-291.

dayanan sözü yanılmaz” (J. R. Hamilton, s. 94, 17. satır)

Uygurca kaynaklarda görülen bu atasözleri *Dīwānu Luġāti't-Türk*'te de görülür (bu konuda bakınız O. F. Sertkaya'nın karşılaştırmaları (“Eski Türk Atasözleri Üzerine”). Bir örnek vermek gerekirse yukarıda yer verilen Uygurca *keyik neçe yol bilse avcı ança al bilir* örneği *Dīwānu Luġāti't-Türk*'te de benzer şekilde karşımıza çıkar: *avcı neçe al bilse adıg ança yol bilir* (BA, I 63.12)

Divan'daki atasözleri bütünlüklü olarak ilk kez Ferit Birtek'çe ele alınmış, bir girişle birlikte değerlendirildikten sonra diziniyle birlikte yayımlanmıştır.

Aşağıda Ferit Birtek'in yer verdiği atasözlerinden sadece birkaç tanesi günümüz Türk dillerine yapılan çevirileri ile karşılaştırmalı olarak yer alır.

kuş kanatın er atın (BA, I 34.23)

quş qanāti bilan, er āti bilan (TSD I 70)

quş qaniti bilen, er ēti bilen (TTD I 48)

qus qanatımen, er atımen (TS I 63)

ġuş ġanadı ile, er atı ile (RA, I 109)

ot tēse ağız küymes (BA, I 43.12)

ot dēgan bilan āġiz kuymas (TSD I 78)

ot diġenge ēġiz küymes (TTD I 61)

ot dese awız küymes (TS I 72)

od dēmekle āġız yanmaz (RA, I 117)

kişi sözleşü yılki yıdlaşu (BA, III 104.17)

ādamlar bir-birlarını suzlaşib bilganlaridek, hayvānlar birbirini bidlaşib biladi (TSD III 114)

kişi sözleşip hēyvan bidleşip (TTD III 142)

kisi söyleser, mal yiskeleser (TS III 146)

insan söyleserek, hēyvan ġoxlaşaraġ (RA, III 114)

Şu an sürmekte olan bir çalışmamız ise söz konusu atasözlerinin yeni okuyuşlar ışığında yeniden bir araya getirildiği, günümüz Türk dillerindeki biçimleriyle karşılaştırıldığı bir çalışmadır. Bu tür bir çalışmaya örnek olarak Uwe Bläsing'in Çuvaş atasözleri için hazırladığı karşılaştırmalı çalışmasından bir örnek verebiliriz (krş. *Divan*'daki **kişi sözleşü yılki yıdlaşu** örneği):

§ 4308 *yıt-kaçaka vārssa pallaşat', etem kalaşsa pallaşat'*. “İtler dalaşa dalaşa, insanlar koklaşa koklaşa tanışır”³

Türkçe: *İnsan söyleşe söyleşe / konuşa konuşa, hayvan koklaşa koklaşa.*

Türkmence: *İnsan soraşa-soraşa, hayvan ısgaşa-ısgaşa.*

Kazakça: *Adam söyleskenşe, jilkı kisineskenşe.*

Nogayca: *Adem söyleşip, jilkı kisnesip tanışar.*

Kırgızca: *Adem sölöşköncö, jilkı kaşınışkança.*

Kırım Tatarcası: *Atlar kişneşip tanışır, insanlar - söyleşip.*

(Karaçay-)Balkarca: *At kişneb tanışır, adam söleşib tanışır.*

Karakalpakça: *At kisnesip tabısar, adam söylesip tabısar.*

Özbekçe: *At kişneşib tâpısar, adam - eşleşib.*

Azerbaycan Türkçesi: *At yerimekle, insane bilmekle.*

Kaynaklar

BA: Atalay, Besim, *Divanü Lügat-it Türk Tercümesi*, I 1939, II 1940, III 1941, IV Dizin “Endeks”, TDK, Ankara 1943 [Türkçe çeviri].

Birtek, Ferit, *En Eski Türk Sözlüğü*, TDK, Ankara 1944.

Bläsing, Uwe, *Tschuwasische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten*, Wiesbaden 1994.

Dankoff, Robert ve James Kelly, *Mahmūd al-Kāşgarī: Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān luġāt at-Türk)*. I-III, 1982, 1984, 1985.

Hamilton, James, *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*. I-II, Paris 1986.

RA: Mahmud Kaşğari, *Divanü Lüġat-it-Türk*, I-IV, yay. Ramiz Esker, I-IV, Bakı 2006. [Azerbaycan Türkçesine yapılan çeviri]

Sertkaya, Osman F., “Eski Türk Atasözleri Üzerine”, *Şükriü Elçin Armağanı*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara 1983, 275-291.

Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul 2003, 20-21.

TS: Maxmud Qaşqari, *Türk Sözdüğü*, Asqar Qurmaşulı Yegevbay, I-III, Almatı 1997-1998 [Kazakça çeviri].

TSD: Maxmud Qaşğariy, *Turkiy Suzlar Devâni*, S. M. Mutallibov, I-III, Tâşkent, 1960-1963 [Özbekçe çeviri].

TTD: Mehmud Qeşqeri, *Türki Tillar Divani*, I-III, Ürümçi, 1981-1984 [(Yeni) Uygurca çeviri].

³ Uwe Bläsing, *Tschuwasische Sprichwörter und sprichwörtliche Redensarten*, Wiesbaden 1994.